

NAHÇIVAN'DA NEVRUZ GELENEKLERİNİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Asker KADİMOV *

Türkiye Türkçesine Aktaran: Mustafa KALKAN **

Nevruz, Azerbaycan Türklerinin ve bu cümleden bütün Türk halklarının millî bayramıdır. Her yıl yazın gelişi ile alâkadar olan bütün Türk Dünyası Nevruz'u bayram olarak kutlamaktadır. Nevruz'un izleri ve onun miftik kaynakları bizim asrımızdan çok daha öncelere, kadim devirlere kadar ulaşmaktadır. Ayrıca bu millî bayramın İslam tarihi ile hiçbir alâkası yoktur. İlmî tetkikatlarda Nevruz, kadim ateşperestlikle, Zerdüştlükle alakalı olan bir yaz mevsimi ve bayramıymış gibi takdim edilir. Ateşperestlik dinine göre zaman ve kader tanrısı Zurvan'ın birleşmesinden dünyaya gelen iki ikiz kardeş olan Hürmüz ve Ehirmen dünyayı idare ediyorlardı. Güya hayatta olan bütün şeyler Hürmüz ve Ehirmen arasında bölünmüş, ebedi hayatı, iyiliği, hayrı, ışığı Hürmüz alınıp, karanlığı, zulümü, ölümü, hastalığı, hileyi, şeri ise Ehirmen kabul etmiştir. Ayrıca ateşperestlerce Hürmüz güneş şeklinde tasavvur edilmiştir. Güneş, Hürmüz'ün kendidir, her şeyi gören gözü veya onun oğlu gibi tasavvur edilmiştir. Yerdeki ateş Hürmüz'ün remzi, onun sembolü gibi kabul edildiğinden ateşperestler ateşe sitayiş edip onu mukaddesleştirmişlerdir. Hürmüz İnsanlara od (ateş) vermekle onlara ebedî hayatı bahşetmiştir. Ayrıca, İnsanlar Hürmüz'ün en yakın dostu olup onun da beraberliğinde kötüye, Ehirmen'e karşı savaşır ve mücadele başlar.

Gönül ve iyilik tanrısı olan Hürmüz kendi âteşi ile kötülük tanrısı Ehirmen'i, yarattıklarını mahveder. Bununla beraber, eski İnsanlar her yıl Nevruz'un geliş zamanı, son Çarşamba denilen vakitte Nevruz'un ateşinin üstünden atarlardı. Bununla bütün şer ruhlardan ve Ehirmen'in şerrinden temizlenirlerdi. Lâkin ben bir araştırmacı olarak "Nevruz'un ateşperestlikle alâkasının olduğunu sanmıyorum. Çünkü Nevruz'un

kaynakları daha eskilere ve Şamanizm düşüncesine kadar dayanmaktadır. Eski Türk dünya görüşünün esasını da Şamanizm'den gelen bazı düşünceler etkilemiştir. Öyle ki şaman törenleri, ak şaman, kara şaman merasimleri, ateş üzerinden atlanarak yapılan ayinler eski Türklerin yenileşme bayramı olan Nevruz'la büyük benzerlik gösterir. Göğün katlarına yükseliş ve seyahat yalnız Gök Tengri'ye inanmakla ilgili değil, aynı zamanda dört unsuru ile beraber (ateş, su, hava, toprak) (kültleri) olan eski Türk inanç sistemini ifade eder Sonraki din ve inanışlar bu cümleden ateşperestlik merasimleri de Şamanizmle alâkalı olan eski Türk düşünce sisteminden bazı esasları da ihtiva eder. İlk Türklerin tanrı inancı Azerbaycan ve Nahçıvan inanışlarında ve masallarında da fazlasıyla görülür.

Eski İnsanların ateşe olan inançları bazı miftik şekillerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Türkçeyi konuşan bütün halkların folklorunda olan Hızır İlyas veya Hıdır Nebi de ateşe olan sitayişle alâkadar olarak meydana getirilen mifolojik görünümüdür. Hızır'ın asıl leksik manasına göre bu kelime Türkçe'dir. Hız, Türk dillerinde ateş, ısı demektir. Ir, er ise yiğit, kahraman manasını verir. Demek ki, Hızır ateşi, sıcaklığı (ısıyı) getiren erkek kişi, kahraman demektir. Bu miftik görünüş Nevruz merasimi ile daha yakından alakalıdır. Çünkü Nevruz'un yakınlaştığı vakit Şubat ayının ilk günlerinde Nahçıvan'da ve Azerbaycan'ın diğer yerlerinde Hıdır Hebi, Hızır İlyas adlarıyla özel bir merasim yapılır. Bu merasimde buğday kavrulur, undan gavut hazırlanılarak yenilir. Lâkin yemeden önce gavut saklanır ki, Hızır boz atıyla gelip elini veya atının nalını gavuta vursun ve Nevruz'dan sonra gelen yılın unu bereketli olsun. Hıdır Nebi merasiminde okuldaki küçük çocuklar ellerine değerek ve torba alıp kapı kapı gezerek, Hızır hakkında bütün halk değişlerini söyleyip Hızır'dan payını isterler:

"Hızır, Hızır od getir

Var dereden od getir

Hızır'a, Hızır diyorlar

Hızır'a Çırag goyarlar

Ben Hızırın neyiyim?
Ayağının nalıyım,
Başının torbasıyım
Hızır battı balçığa
Çıkarttılar hayınan
Birce bile huyunan
Karatavuğun kanadı
Kim verdi kim sanadı?
Mahallenizden geçende
İtler bizi taladı, hay taladı
Hanım, ayağa dursana
Yük dibine varsana
Torbanı doldursana
Hızırı yola salsana... "

Bu halk deyimlerinden sonra Hızır'ın elini veya nalını vurduğu mukaddes buğday unundan kavrulmuş olan gavut, diğer yiyecek şeyler bereket remzi gibi çocuklara pay edilir ve hepsi bu bereketi kendi evine, Hızır payı olarak götürürdü. Bu halk deyiminde Hızır'ın ateş-ısıyı getirmesi, İnsanların onun şerefine çıra yakması açık ve aşikâr olarak bilinir. Lâkin Hızır'ın ısıyı getirmesi zorlukla gerçekleşmektedir. O, yıkılır, balçığa batar, İnsanlar onu balçıktan çıkarırlar ve nihayet, Hızır kışla savaşıp galip gelerek ateşi İnsanlara getirir, hayatı, tabiatı ısıtarak onları canlandırır.

Lâkin tabiatın cana gelmesi için ateş, ısı, yeterli değildir. Bunun için su da lazımdır. Eski İnsanlar suyu da İnsan hayatı için zaruri olarak hesap etmiş ve onu da mukaddesleştirerek İlyas adlı su mabudunu yaratmışlardır. O da, hayat için zaruri olan su miftik görünümünde İlyas, Hızır'la birleşmiş ve Hızır-İlyas adı ile folklorumuza dâhil olmuştur. Türk halklarında, eski şamanlarda ölmüş atalara ve onların mukaddes ruhlarına inanılırdı. Hattâ bazı Türk halklarında atalarının kötü güçlere karşı savaşıp kendilerinin hayattaki varislerine bütün işlerinde yardımcı olduklarına da inanılırdı. Eski Türklerde ruhlara olan bu mukaddes saygı ve inanış daha sonradan ateşperestlere de geçmiş ve "Avesta"da yer almıştır.

Eski ateşperestlerin dinî kitabı olan "Avesta"da Fravaşlar diye adlandırılan mukaddes ruhlar kendi varislerine su temin etmek için Ehirmen'in yarattığı kuraklık devi olan Apuş'a karşı koymuş ve yağmur tanrısı Tiştira ile birleşerek Bedheybet Apuş'u mağlup etmişlerdir. Eski İnsanların dinî tasavvurlarına göre su-yağmur tanrısı olan Tiş tira İnsanların dostu ve yardımseveri olduğu için yağmur yağdırıp İnsanlara su vermiştir. Lâkin Ehirmen'in yarattığı kötü kuvvet olan kuraklık devi Apuş yağmurun önünü keserek İnsanlara su vermemektedir. Bunun için de Tiştira ile Apuş'un mücadelesi başlamış ve düğüşte İnsanların ölen ecdatlarının ruhları sayılan mukaddes Fravaşlar Tiştira'ya yardım edip kuraklık devi ?..puş u mahvederek su ve yağmur yağdırmıştır.

Eski Türklerle bağlantılı olan bu mukaddes ruhlar kendi varislerinin yaşayışlarını kontrol etmek için Mart'ın son günlerinde gelip evlerin üzerlerinde gezerler. "Ata-baba günü" olarak adlandırılan yeni yıl günü mukaddes olarak kabul edilirdi. Suyun, yağmurun yağmasına yardım eden mukaddes ruhlara olan bu eski inanç bugün de maişetimizde yaşamaktadır Şimdiki dinî inanışlarda herkes kendi ölmüş ecdadının ruhunu yad eder ve ona Yâsin okutturur. Atalarının, dedelerinin ruhuna olan bu mukaddes inanış Nahçıvan'da Nevruz arafesinde geçen son Çarşamba merasiminde de belirgin izlerini korumaktadır. Nevruz günü evlerde pilav pişirilir, hattâ en yoksul aileler bile hiç olmazsa soğan kızartırlar ki, kokusu çıksın ve ruhlar gelip evlerin üstünü gezerken geriye meyus olarak dönsinler.

Son Çarşamba Nevruz'un başlangıcıdır. Son Çarşamba gecesi ile

alâkadar olarak Azerbaycan ve Nahçıvan'da bazı halk rivâyetleri de vardır. Bu rivayetlerin birinde denilmektedir ki, son Çarşamba sabaha doğru, geceden sonra bir yıl küsülü kalan Mars ve Venera öpüşüp barışırlar, daha sonra yine gelecek yılın son çarşambasına kadar birbirlerinden ayrı kalırlar.

Venera ile Mars'ın mücadelesini gören İnsan güneş tanrısının emri ile arzusuna kavuşup mutlu olur. Ayrıca, bu inanişâ bağılı olarak son Çarşamba gecesi herkes uyumadan sehere kadar gezer, tanın atmasını ve Mars'la, Venera'nın mücadelesini gözleri ile görürler. Güneş bir tanrı olarak onları arzularına, mutlu kaderlerine kavuşturur. Çoğu zaman tanın ağarması ve güneşin çıkması su, (çeşme) başında karşılanırdı. Bunun için son Çarşamba günü Nevruz'a bağılı olarak şenlik ve oyunlarla geçirilirdi, bu oyunlardan biri "Kosa-kosa" diye adlandırılan halk dramıdır. Bu dramaya kosa ve onun yardımcısı olan keçi ve yavruları iştirak ederlerdi. Kosa kışın, keçi ise yazın remzidir. Kosa uzun süren bir sefere gidecektir. Bunun için İnsanlardan para toplamak istemiştir. Hiçbir kimse ona bunun için para vermemiştir. Yardımcı gidip keçiyi sahneye getirir.

Kosa keçinin paralarını alır ve sefer öncesi uzanıp yatar. Keçi çocukları ile sahneye gelir ve taşı Kosa'nın başına vurup öldürür. Yardımcı ise Kosa'nın öldüğünü görüp şu şiiri söyler:

"Arşın uzun, biz kısa,

Kefensiz öldü Kosa. "

Bu halk dramında kış, yeni Kosa, yaz yeni Keçi tarafından öl dürülür ki, her iki görünüm fasılları, yeni kışla yazı temsil ederler. Yunan ve Avrupa halklarının folklorunda da yazın gelişi ile bağılı olan merasimler görülür. Yunanlılarda Lionis'in şerefine yaz günlerinde kutlanan keçi nameleri, İngilizlerde Robin Hood'la alâkadar olarak kutlanan yaz merasimleri buna örnektir.

Azerbaycan'da güneşli davet merasimi de eski İnsanların güneşe olan inanişları ile bağılantılıdır. Bu merasimde İnsanlar günün çıkması için bile bir name okumaktadırlar:

"Gün çık, gün çık,

Keher atı min çık

Keçel kızı evde koy

Saçlı kızı götür çık. "

Bu şiirde verilen keçel kız kış, saçlı kız ise yazdır, sıcaklıktır, güneştir. Bütün bunlar gösterir ki, Nevruz'un İslâmiyetle hiçbir bağlantısı yoktur. Lâkin Nevruz sözünün leksik manası Farslaştırılmıştır. Nahçıvan'da Nevruz sözünün Nuhruz varyantına da rastlanır. Eski yerli sakinler (yerli halk) Nuhruz eski Nuh Peygamberle (a.s.) onun rızkını verdiği yeni günle arasında bağlantı kurmuşlardır. Nuh'un, tufandan kurtulup karaya çıktığı ve yeni bir hayata kavuştuğu Yeni yıl günü, Nuh'la beraber olanların yeni günü denilmiştir. Nuh'un, Nahçıvan'la olan bağlantısını tasdik eden bazı gerçekler de vardır. İlk önce Nahçıvan sözünün manasına bakmak gerekir. Bu söz üç terkipten ibarettir: Nuh / çı / van. Sözün kökü olan Nah, Nax, Nuh-Peygamber adıdır. Çı, söz düzenleyici, şekillendiricidir. Nuhcu, Nuh taifesinden olan demektir. "van" ise yer, mekân bildiren şekillendiricidir. Nahçıvan ise tamamıyla Nuhçuların (Nuh'la beraber bulunanların) meskûn olduğu yerdir, Nuh'un, Nuhçuların vatanı demektir.

Anadolu Türkleri şimdi Nahçıvan sözünü daha düzgün bir şekilde telaffuz ediyorlar. Onlar Nahçıvan diyorlar. Birinci hecedeki "u" sesi "a" sesine çevrilmiş, sonuçta Nuhçıvan sözü Nahçıvan şekline dönüşmüştür. Nuh'un, Nahçıvan'la olan bağlantısını tasdik eden başka deliller de vardır. İlk önce belirtmek isterim ki, Nuh'un Nahçıvan'da mezarı (kabri) vardır. Bu mezar, şehrin en eski kalesi olan ve "Köhne kala" diye isimlendirilen yerdedir. Meşhur ressam Behruz Kenkerli Nuh'un, Nahçıvan'daki mezarının yağlı boya ile tablosunu yapmıştır. Yeni yıl tablosu bugün de Nahçıvan Tarih Müzesi'nde saklanmaktadır. 1836 yılında Nahçıvan'a gelen bazı Rus âlimleri de Nuh'un mezarının Nahçıvan'ın kuzey tarafında bulunduğunu yazmışlardır.

1836 yılına ait olan "Obozrenie Rossiyskih Vladeniy za Kavkazom" adlı kaynakta / s. 330-332 l bu düşünce tasdik edilmiştir. Bundan başka

Nahçıvan'dan, Nuh'la alâkalı bir yer, dağ adları ve halk rivâyetleri de mevcuttur. Bu rivâyetlerin birinde denilmektedir ki, yer yüzünü su kapladıktan sonra Nuh kendi gemisine topladığı İnsan, hayvanat ve nebatatla beraber Türkiye'nin Ağrı dağından geçerek Nahçıvan'ın, Haça dağına çarpmış ve Ordubat arazisindeki Nesir dağının Gapıcık zirvesine yerleşen "Gemigaya" adlı araziye demir atmıştır. Nesir dağının en yüksek zirvesi olan Gapıcık deniz seviyesinden 3904-3017 metre yüksekliktedir. Bu zirveye Gapıcık adı tesadüfî olarak verilmemiştir. Özellikle bu kapı Nuh'un, tufandan kurtulup dünyaya açtığı "dünya kapısı"dır.

Gapıcık zirvesinin sinesinde yerleşen "Gemigaya" adlı yer ise Nuhcuların meskûn olduğu arazidir ve Nuh'un gemisi ile alâkadar olarak buraya "Gemikaya" adı verilmiştir. Bugün de Gemikaya'da eski mezarlara, taşlara nakşedilmiş eski mihi (çivi) yazılar ve birçok resim çizilmiştir. Bu konuda Sovyet Cumhuriyeti döneminde Nahçıvan'ın emekdar kültür hizmetkârı Gedimov Arifoğlu özel olarak "Gemigaya" adlı bir film çekmiş ve aynı film Amerika Birleşik Devletleri'nde festivalde başarılı, görülerek ödül verilmiştir. Arif Gedimov, Nuh hakkında "Bir Ömür Yaşadım Âdemli, Nuhlu" adlı bir kitap da yazmış ve bu meseleleri aynı kitapta aydınlatmaya çalışmıştır.

Nuh tufanının Nahçıvan'la olan bağlantısı ve eski Sümerlerle alakasını kabul eden başka bir delil de vardır. Sümerlerin destanı olan "Gılgamış"da Nuh'la ve Nahçıvan'daki dağ ve yer adları ile ilgili olarak iki ilgi çekici materyale rastlanılmıştır. Bu materyalin birinde Nuh'un gemisinin Nahçıvan'da çarptığı Aç dağı-Haça dağının adı görülür. Bu konu "Gılgamış" destanında şöyle zikredilmektedir:

"Canımı gam bürüse, kalbimi gam ezse de,

Isınsa da, şahtadisa¹, karanlık zulmetse de,

Ah çekip ağlaram da, ileri gideceğim

Aç dağa giden yola ben sefer edeceğim !"

Nuhruz'la bağlantılı olan eski an'aneler şimdi de Nahçıvan

topraklarında devam etmektedir. Nuhruz'a az bir süre kalınca evlerde semeni giyerlerdi, son Çarşamba'da ateş yakıp üstünden atlarlar, gapı güdüp fal açarlar, herkes yeni elbise giyinir, küsülüler barışır, su üstüne gidip güneşi karşılarlardı. Herkes kendi evinde Nuhruz sofrası kurar ve bu sofraya yedi çeşit yemek konurdu. Nahçıvan'ın Ordubat topraklarında ise üç gün "han oyunu" adlı bir oyun düzenlenirdi. Bu oyunda bir han seçip onu süslerlerdi. Ona bütün salâhiyetleri verirlerdi. Han emirler verir, günahkârlar cezalandırılır, halkın bütün ihtiyaçları bu üç gün içerisinde hanın emri üzerine yerine getirilirdi. Lâkin han hiç gülmemeliydi. O, gülerse hâkimiyetini kaybederdi. Yine hanı güldürmeye çalışırlardı. Sonra gidip halkın ve aksakallıların (yaşlılar, önde gelenler) ve ak pürçeklilerin bayramlarını tebrik ederlerdi.

DİPNOTLAR:

* Doç. Dr., Nahçıvan Devlet Üniversitesi Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi, NAHÇIVAN

** Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi.

( ) Parantezle yapılan açıklamalar aktarana aittir.

*** (Şahitdisa, sabah saatlerinde (seher vaktinde) toprak ve ağaçlar üzerinde soğuk bir havayla beraber oluşan kırağıdır.)